

Foredrag i Oslo Militære Samfund
23. oktober 2000.

RUSSLAND ETTER VALGET

ved
Redaktør i Aftenposten
Per Egil Hegge

Hvor mye forandrer Russland seg?

Hvor mye annerledes - i mentalitet - er Putins Russland enn Jeltsins - og hvor forskjellig var Gorbatsjovs vel seks år lange styre fra Brezjnevs?

I et forsøk på å svare har jeg lyst til å ta utgangspunkt i en bok som den polsk-norsk-irske forfatteren Nina Witoszek utga for vel to år siden, "Norske naturmytologier". Her forsøker hun å trekke frem det som ikke forandres i oss fra generasjon til generasjon, det som forblir konstant selv når det moderne brøyter seg frem og trenger seg på og tilsynelatende rydder alt gammelt til side. Hun kaller det *memer*, altså motsvarende gener, det vi bærer på, gjennom overført erindring, et slags husket arvestoff, arvestoff i psykologisk og ikke biologisk forstand.

Om norsk mentalitet sier hun at "den bygger på den forestilling at alt er mulig, bare man ikke er for ivrig". Askeladden, en av våre sentrale mytiske figurer, er et "geni i bygdetullingens forkledning, den eneste sort geni som nordmenn kan tolerere og verne om". Og hun har trukket frem en passasje hos Ibsen, praktisk talt ukjent utenfor ekspertenes rekke fordi den ikke står i ett av hans dramaer eller dikt, men i hans essay om Kjøppevisen. Der behandler han vårt forhold til det moderne:

"Skal det Nye tiltale Folket, saa maa det ogsaa i en vis Forstand ogsaa være Gammelt, det må ikke opfindes, men gjenfindes..."

Kort sagt, enten vi er moderne eller gammeldagse, må vi kjenne oss igjen. Det må, med Tarjei Vesaas' ord, være "heimsleg, som snø og granskog, vi ber det med oss, heile, heile tida". Det gjelder neppe bare nordmenn.

Det nye er ikke oppfunnet, så mye som det er preget av det gamle og har det gamles stempel. Det er gjenfunnet, og det er i oss, heile, heile tida.

For da å ta Vladimir Vladimirovitsj Putin, som fylte 48 år for vel to uker siden, så er det utenkelig at en mann som gjorde karriere i det sovjetiske KGB, ikke skulle være preget av sin bakgrunn. Men også Sovjetperiodens mest utsatte dissidenter, som ikke hadde noen grunn til å uttale seg rosende om funksjonærer i KGB, kunne selv i trengselstider levere imponerende nyanserte og velinformerte vurderinger.

Hele tiden, også i den verste Stalin-perioden, rekrutterte KGB under alle de navn det hemmelige politi hadde, noen av de aller mest intelligente og kompromissløse. Det var en sikker karrierevei, hvis man da ikke havnet i Stalins terroristiske kjøttkvern - men ingen yrkesgruppe hadde noe fribrev i så måte.

Putin ble rekruttert etter jusstudier ved universitetet i sin hjemby St. Petersburg, eller Leningrad som den het på 1970-tallet og 1980-tallet, og havnet så, etter språkopplæring, i Dresden i det daværende DDR. Det er ikke klart hvilke oppgaver han hadde, men det som gjør at mange tidligere dissidenter ser noenlunde velvillig på ham, er at han aldri var innblandet i direkte forfølgelse av opposisjonelle.

Det er mulig han skulle styre spioner i Vest-Tyskland. I en slags selvbiografi, "I første person" - Ot pjervogo litsa - som er å lese på Internett, gjør han som alle etterretningsoffiserer og forteller svært lite om sine oppgaver. Men det fremgår at han og hans kone trivdes svært bra, og at han syntes det tyske ølet var så godt at han la på seg ti kilo mens han var i Dresden. Han opplevde DDRs sammenbrudd og murens fall, han meldte seg ut av kommunistpartiet etter det mislykte kuppforsøket mot Gorbatsjov i august 1991, og hjemme i St.

Petersburg ble han nærmeste medarbeider til byens dynamiske og reformvennlige borgermester Anatolij Sobtsjak - som etter hvert kom i vanskeligheter, bosatte seg i Paris en tid og som døde av hjertesvikt tidligere i år.

Putin skaffet seg, eller rettere sagt, han bygget ut, sitt ry som en effektiv administrator, havnet i Kreml som en slags stabssjef hos Boris Jeltsin, ble plukket ut til statsminister en dag Jeltsin var innom Kreml - det kunne av og til virke som om regelen var at det brygget opp til statsministerskifte når Jeltsin plutselig en dag kjente seg frisk nok til å ta seg en tur på kontoret. Nyttårsaften kunngjorde så Jeltsin at han ville gå av samme dag. Bare få dager før hadde Putin fått beskjed om at han måtte overta som midlertidig president.

Motvillig, ifølge Jeltsins siste memoarbind, gikk han med på det. Putin ble administrasjonens presidentkandidat og vant valget i mars, godt hjulpet av administrasjonsapparatet og alle de velgere som stemmer ut fra "man vet hva man har, men ikke hva man får".

Fordi valget kom overrumplende - Jeltsins periode utløp egentlig 12. juni ... var det flere av de andre som ikke rakk å samle seg til noen innsats: Gorbatsjov er gårsdagens mann, nedbrutt etter at hans kone døde og fordi folk flest gir ham skylden for stormaktens Sovjetunionens sammenbrudd. General Lebed, som var leder for sikkerhetsrådet og Jeltsins forbundsfelle under det vanskelige gjenvalget i 1996, er guvernør i Krasnojarsk i det østlige Sibir og dårlig posisjonert til å drive valgkamp på kort varsel.

Den politiker som ligner mest på hva vi i Vesten gjerne kunne tenke oss - det er bare det at det ikke er europeerne som velger statssjef, hverken i Russland eller i USA - er den moderate og liberale Grigorij Javlinskij, men han ligger aldri an til å få mer enn høyst fem prosent av stemmene. En vurdering av Putins velgerbase går ut på at han som sittende president får ti prosent automatisk, pluss ti prosent fra det offentlige byråkrati, og det er en solid plattform å starte valgkampen på, særlig når det ikke er skikkelige konkurrenter.

Den politiske skolering, slik den blir folk i rotfestede demokratier til del, med langvarig innsats for å bygge seg opp og langvarig parlamentarisk eller lovgivende eller administrativ trening, har han ikke fått. Det var ikke så lett å skaffe seg det i Sovjet, og heller ikke i Jeltsins Russland. Derfor ser man at han forsøker å stole på dem han kjenner, og da han

forandret den administrative struktur ved å opprette syv regionalråd, innsatte han folk med bakgrunn fra sitt eget nivå i KGB som ledere. Dette er stort sett effektive, noenlunde erfarne, velutdannede og forutsetningsvis lojale folk som gir ham et apparat så han kan kontrollere landet i den utstrekning det er mulig. Det er ikke overbevisende demokratisk ut fra vesteuropeiske synspunkter, og under "Kursk"-katastrofen så man manglene: Enhver vestlig leder ville ha skjønt, uten at noen hadde behøvd å forklare ham det - at nå måtte ferien avbrytes.

Men styret er ikke avskyelig autoritært, og det brukes - muligens med unntak av Tsjetsjenia, som er et eget kapittel og som jeg skal komme mer utførlig tilbake til - ikke til autoritær og slett ikke til totalitær undertrykkelse.

Det er mulig det kunne anvendes til noe slikt, men min vurdering er at den demokratiske utvikling, mangelfull som den er, er gått for langt til at klokken kan skrus så drastisk tilbake.

Hvis man skal forsøke å trekke en sammenligning med lignende styreformer, er det kanskje mulig å finne en god del likhetspunkter mellom Putins styre og det som general de Gaulle etablerte etter kaoset frem til 1958. En statssjef hevet over den daglige politiske strid, litt utilnærmelig, med en nærmest maktesløs parlamentarisk forsamling, en viss kontroll over massemediene, men samtidig med en stor grad av ytringsfrihet og rettssikkerhet.

Slike sammenligninger blir ikke eksakte, og dette er tenkt mer som en skisse enn en beskrivelse, men det er faktisk også den likhet at Putin, til forskjell fra Jeltsin og endog juristen Gorbatsjov, snakker et presist og klart og grammatisk og fonetisk korrekt russisk - noe russerne legger svært stor vekt på. Det er ingen tilløp til de Gaulles litterære stil eller retoriske eleganse, men den er det da heller ingen russer som har hørt, og de store talere fra tiden før revolusjonen er forlenget blitt tause. Det finnes nok noen opptak fremdeles av Lenins intense agitatoriske utfall, men Lenin dyrkes i dag bare av en menighet som skrumper inn og dør ut, etter hvert som tiden går og mer og mer kompromat - kompromitterende materiale - om ham graves frem fra arkivene.

Jeg skal så gå over til å si noe om Putins oppgaver.

Først Tsjetsjenia.

Under valgkampen brukte han russernes frykt for tsjetsjenerne for alt den var verdt, kynisk, men taktisk klokt. På ettersommeren i fjor skjedde bombeeksplosjonene i to boligblokker i Moskva, hvor flere hundre mennesker ble drept. Det er aldri blitt fastslått at det var tsjetsjenerne som sto bak, ingen er arrestert og ingen er tiltalt, det som i politisk forstand betyr noe, er at en nesten enstemmig folkeopinion er helt sikker på at det var tsjetsjenerne.

Logisk sett hadde de et motiv, like før var den russiske hær igjen gått til angrep for å få kontroll over den gjenstridige republikken nede i det nordlige Kaukasus. Det har russerne forsøkt siden 1600-tallet, helt siden de bestemte seg for å føre krigen mot tyrkerne, og tidvis også perserne, slik at de kom til å beherske området sør for Kaukasus, altså Georgia, Armenia og Azerbajdsjan. Tsjetsjenia er viktig fordi en oljeledning fra Baku-området ved det Kaspiske hav til Novorossijsk ved Svartehavet går over tsjetsjensk område, og økonomisk sett har vi nordmenn, her representert ved Statoil, interesse av at dette området er stabilt. Vi hadde interesse av det for 100 år siden også, da ble det svensk-russiske nobelselskapets oljeutvinning i Baku bestyrt av Hans Olsen fra Drammen, gift med datter av en av Nobelfamiliens direktører, og etter revolusjonsforsøket i 1905

syntes han det luktet dårlig av fremtiden, han overtalte sin kone til å selge alt og bli med ham til Christiania, hvor han ble grunder og finansmann og bygde det huset som i dag er USAs ambassadørbolig her.

Vel, det var en digresjon, men Statoils virksomhet i Baku er mer enn det.

Hvor mange titusener som er drept i 90-årenes krigshandlinger i Tsjetsjenia, er uklart. Det vi vet, er at planleggingen og gjennomføringen av aksjonen i 1994 var katastrofalt dårlig, noe Jeltsin innrømmer i sine siste memoarer.

Det var ikke stort bedre i fjor, og som alltid går tsjetsjenerne tilbake til sin gamle taktikk: De forsvinner fra slettelandet i nord og trekker seg opp i fjellene i det sørlige Tsjetsjenia, og derfra driver de geriljakrig. Det har de gjort siden lenge før begrepet etablerte seg som et internasjonalt ord. Så sent som i helgen ble tre tjenestemenn fra det nåværende KGB, som heter FSB, drept i et bakhold da det ble åpnet ild mot et pansret personellkjøretøy. Det er omtrent gjennomsnittet, i "fredstider" - og jeg håper dere hører anførselstegnene - i Tsjetsjenia faller mellom et dusin og et snes russiske soldater eller funksjonærer hver uke.

De som har sett litt på russisk litteratur - og det er flere enn finansakrobatene på Aker brygge som kunne ha godt av å lese noen bøker - vet hvordan dette er. Og jeg skal gi tre eksempler fra Russlands klassikere om forholdet til tsjetsjenerne og Tsjetsjenia. Det første er fra romanen "Vår tids helt" som kom ut i 1838, skrevet av forfatteren Mikhail Lermontov, som levde fra 1814 til 1841, og som var løytnant i den russiske hær i Kaukasus. Hele handlingen foregår i Tsjetsjenia, det er en bok på bare 200 sider, fra en tid før russiske forfattere hadde begynt å skrive mursteinromaner, og Lermontov skrev også en stor mengde dikt fra området. Men i romanen, som finnes både i svensk, dansk og engelsk utgave, er det en av de lokale soldater på et befestet støttepunkt oppe i fjellene som forteller:

"Vi har fått nok, skal jeg si Dem, av disse strupeskjærerne; nå er det gudskjelov litt roligere, men før var det slik at du ikke kunne gå hundre skritt bortenfor festningsvollen, så satt det en lurvete jævel der på post, og blunket du, visste du ikke ordet av det før du hadde en snare rundt halsen eller en kule i bakhodet. Men modige, det er de!"

En annen, og i utlandet enda mer berømt forfatter, som også var underoffiser i disse strøk rundt 1850, var Leo Tolstoj. Hans første verk het "Fortellinger fra Kaukasus" og er nærmest reportasjer fra militærlivet i disse områdene. Noe av stoffet gjemte han i bakhodet og skrev det først ned da han var godt over 70. Boken var ferdig i 1904, men da kunne han ikke få utgitt noe fordi han lå i klammeri med tsarveldet og særlig med kirken, og romanen kom ikke ut før i 1911, ett år etter at han døde. Den heter "Hadzji Murat" og kom i ny norsk oversettelse ved professor Geir Kjetsaa for bare et par år siden. Her heter det om emnet:

"Den følelse som fylte alle tsjetsjenerne, fra den minste til den største, var sterkere enn hat. Deres avsky og vemmelse for disse russiske hundene var så sterk, deres rådløshet overfor russernes meningsløse grusomheter så stor at deres ønske om å utrydde dem som rotter, ulver og giftige edderkopper var blitt en like naturlig følelse som selvpopholdelsesdriften".

Og Aleksandr Solzjenitsyn, som traff en god del av dem under sine opphold i Stalins fangeleirer, skriver i en passasje i GULAG-arkipelet:

"Det er en nasjon hvor underkastelsespsykologien er uten enhver virkning på så vel isolerte individer som på opprørsgrupper, ja, hele nasjonen. Det er tsjetsjenerne". Men de argumenter som ble brukt, og de løfter som ble gitt, da Jeltsins soldater rykket inn i Groznyj i 1994, ligner til forveksling det som ble sagt under felttogene i 1840-årene og 1860-årene. Det er ikke så vanskelig å se hvor Nina Witoszek kunne og kanskje også ville begynne hvis hun skulle skrive en bok om "Russiske militærmytologier".

Den statsfilosofiske tenkning bak krigen mot tsjetsjenerne er ikke så vanskelig å forstå: Den bygger på tesen om at statsdannelsen må holdes sammen, og det er en tanke som i hvert fall kan føres tilbake til Ivan den grusomme på 1500-tallet og enda mer til Peter den store og Katarina den store og dernest tsarene. Men denne tenkningen har vært brysom for Russlands naboer, og jeg skal begrense meg til to sitater: Fridtjof Nansen, som interesserte seg sterkt for Russland helt fra forberedelsene til den første ferden med "Fram" i 1893, sa før første verdenskrig at Russland siden 1500-tallet har ekspandert med 40 000 kvadratkilometer hvert år, altså har plussset på et område på størrelse med Finnmark hvert eneste år gjennom 400 år. Det blir land av sånt.

Det andre sitatet er fra en russisk generalstabssjef på 1860-tallet, da Russland var begynt å kravle seg opp igjen etter den begredelige Krim-krigen: "Russlands grenser er bare trygge når det står russiske soldater på begge sider av dem". Det er greit for Russland, og man trenger ikke være spesielt godt bevandret udi militærstrategisk tenkning for å gripe poenget, men enhver skjønner også at det blir vanskelig i nabolaget av slikt.

Med slikt tankegods er det ganske vondt å oppleve det som russerne nå må stirre i øynene hver dag: Nederlaget i den kalde krigen og dets konsekvenser, og kanskje enda verre: En følelse av at nedturen fortsetter. For vel var nederlaget ideologisk: Det ble ikke kommunismen som seiret, det ble kapitalismen. Warszawapakten gikk i oppløsning og noen av dens medlemmer er gått inn i NATO. Og NATO er for russere et stygt ord, en trussel, også for dem som aldri hadde så mye til overs for sitt eget politiske systemet. NATO er dessuten imponerende effektiv.

Den nederlaget er også nasjonalt og psykologisk: Det var russerne som kom til kort, og som trengte hjelp. Det har skapt forferdelige traumer, og jeg vet ikke noen bedre illustrasjon enn det som tyske hjelpeorganisasjoner ble møtt med da de sendte mat og klær til nødlidende i Volgograd - tidligere Stalingrad - vinteren 1943, altså i tiden omkring 50-årsjubileet for seieren over marskalk Paulus og hans tyske arme. -Hva er det som er skjedd med oss? spurte en gammel kone i suppekøen. Og det er lettere å forstå spørsmålet hennes enn å svare.

Det er enkelt å legge all skylden på Gorbatsjovs reformer og Jeltsins udugelighet som administrator. Men nedturen var begynt lenge før det, og man kan velge mellom en lang rekke årstall. George Kennan, som etter hvert er blitt 96 år, mener at årsaken er den konstante blodtappingen gjennom hele dette århundret fra 1914: Verdenskrigen med millioner av falne, så revolusjonen med borgerkrig og sultkatastrofe, så eksporten av de intellektuelle i 1920-årene - senere ble de arrestert og tynt av Stalin - så kollektiviseringen som bare i Ukraina kostet seks-syv millioner menneskeliv - så Stalins terror, så krigen mot Hitler og igjen hungersnød og terror frem til Stalins død i 1953.

Det er ikke ofte man kjenner et stikk i mageregionen av å lese noe så kjedelig som tallrekker. Men hvis man tar for seg tabellene over den siste sovjetiske folketellingen, i 1975, og ser på kjønnsfordelingen for dem som var født i årene 1920-1925, altså på det tidspunkt aldersgruppen 50-55 år: 63,5 menn pr. 100 kvinner. Hvis man forsøker å forestille seg den elendighet, de likhauger og det savn som ligger bak de to tallene, 63,5 mot 100, så begriper man at å gjenreise et slikt samfunn ville kreve innsats og innsyn av en helt annet kaliber enn hva Stalins Sovjetunionen og hans utpinte undersåtter var i stand til å klare.

Og århundret hadde begynt helt annerledes. Det kom aldri frem i sovjetisk, og heller ikke i mer eller mindre marxistinspirert vestlig historieskrivning, men perioden 1900-1914 var en fenomenal oppgangstid i Russland, både økonomisk og kulturelt. Jeg skal ikke lire av meg for mange tall, bare dette: I 1900 var det 50 prosent av de russiske rekruttene som ikke kunne lese. I 1914 var tallet halvert til 25 prosent. Det er mye i løpet av en halv generasjon.

Den økonomiske utviklingen og industriutviklingen var også imponerende. Det samme var den kulturelle. Men igjen noe som gir et stikk i hjertet: Hvis man går i MOMA, Museum of Modern Art i New York og ser ikke bare på bildene, men også på kunstneres fødested, ser man at over halvparten av dem er født i Russland. Og da skjønner man igjen litt av hva landet har mistet. Vel er det så at kunstnere ikke bidrar til effektiv administrasjon og kanskje slett ikke til de væpnede styrker, men et land som ikke har plass til dem med all deres bryksomhet og oppsetsige tanker og spørsmål, fattiggjør seg selv på måter som ikke kan nedfelles i statistiske kurver.

Nedturen under det som feilaktig kalles stagnasjonsperioden, altså Brezjnev-årene, ble oppdaget av en loslitt byråkrat og forsker på et lusete kontor to kvartaler fra det hvite hus i Washington omkring 1980. Han heter Murray Feshbach, og han spiser tall til frokost, middag og aftens. Han er kulerund og trivelig og røper dermed at han spiser mye annet også, men først, fremst og sist tall. Jeg har sagt om ham at han er det eneste menneske jeg vet som i fysisk, bokstavelig forstand begynner å sikle ved tanken på at noen kan skaffe ham en oversikt over alderssammensetningen på sovjetiske ingeniører i perioden 1950-1955 - lesestoff som ikke engasjerer så mange av oss på det følelsesmessige plan.

Han oppdaget at Sovjetunionens statistiske byrå plutselig hadde sluttet å oppgi tallene for spebarnsdødelighet. Her gjelder Sherlock Holmes' tese om Baskerville-hunden, den som ikke gjødde den natten en forbrytelse ble begått. Feshbach er demograf, og han begynte å se hvilke andre tall han kunne finne. Han fant dødelighet for barn i aldersgruppen 1-5 år, og spebarnsdødeligheten, altså dødelighet i første leveår, kan med forholdsvis stor nøyaktighet beregnes som en matematisk funksjon av 1-5 år. Og det han da fant, var en alarmerende økning i spebarnsdødeligheten. I et moderne industrisamfunn skal det ikke skje. Og når det skjer, er det et øredøvende signal om at noe er forferdelig galt.

Da han offentliggjorde disse tallene, skapte de sjokkbølger langt inn i de deler av det sovjetiske systemet hvor det satt folk som var sikkerhetsklarert for å lese dem. Og elendigheten ble bekreftet i 1986 av helseminister Tsjasov, som opplyste, på en partikongress - nå er vi kommet til Gorbatsjov og perestrojka - at Sovjetunionen lå på 50. plass bak Barbados, altså midt nede blant utviklingslandene.

Årsakene er mange, og man har bedre oversikt over dem nå: Feilernæring og matmangel, både av svangre kvinner og spebarn, alkoholisme, manglende omsorgsevne, forurensning, sykdommer. Dette sprer seg jo oppover i aldersgruppene: Gjennomsnittlig alder ved død hos menn er nå sunket til 59 år, og selv om det er en annen demografisk størrelse enn det som heter gjennomsnittlig levealder, er det et tall som gjør inntrykk, i hvert fall på meg, som er 60.

Det er svært høye tall for nyfødte med misdannelser, og fødselstallene er så lave at folketallet i Russland nå synker med en halv million i året - fra 1990 til 1999 sank det fra 151 millioner til 146 millioner. Feshbachs fremskrivning - og det er en usikker beregning, selvsagt - går ut på at Russland om 50 år, i 2050, vil ha et folketall på 80-90 millioner. Det er både økonomiske og patologiske årsaker til de lave fødselstallene: Kvinner har ikke råd til å sette barn til verden, og mange som dem som vil, er ufruktbare eller har ufruktbare partnere som følge av kjønnsykdommer.

En slik fremskrivning til 80-85 millioner kan naturligvis ikke bli pålitelig, men tendensen er altså høyst urovekkende. Jeg skal ikke gå for mye inn på hva dette betyr for militær slagkraft, de fleste i denne forsamlingen er bedre skikket enn jeg til å regne litt i hodet, men det er opplagt at dette må bekymre russiske langtidsplanleggere. Blant de ting vi kan si noe sikkert om, er den økonomiske utvikling. 1990-årene har vært en nedtur, men også en sanering. Og rubelkrakket i 1998 førte til at importvarer ble så mye dyrere at russerne måtte begynne å produsere forbruksvarer selv. Det går litt i rykk og napp, og det er vanskelig å sikre investeringer til en økonomi hvor lovverket er nokså tøyelig, men den siste statistikken, fra de russiske lørdagsavisene, går ut på at det siste halvårets økning i BNP er 6,7 prosent - høyere enn India og Taiwan.

Jeg skal til slutt si litt om ubåten "Kursk". Den ble som kjent bygd ved verftet i Severodvinsk like ved Arkhangelsk i 1993-1994, i et tiår da den russiske flåten ble redusert med 80 prosent. Den er nå, ifølge de siste tallene fra ISS i London i forrige uke, på 67 ubåter og 35 overflateskip, mens Royal Navy i Storbritannia har 34 overflatefartøyer. Men allerede på 1980-tallet satt det folk her på festningen og i Pentagon og så at sovjetiske ubåter tilbrakte det meste av tida i havn - enten fordi man allerede da ikke hadde råd til å ha dem til sjøs, eller fordi man ikke hadde klart å utarbeide et system for mannskapsrotasjon.

Om årsakene til forliset kan ikke jeg bidra med noe. Men hvis man ser på informasjonsarbeidet, var det en del godt gjenkjennelige trekk fra Sovjettiden: Først benekter man det som er skjedd, og så benekter man at man har sagt det man har sagt. Her satt memene i kontorveggene, for å bruke Witoszeks uttrykk. Det gikk ikke så fryktelig bra, men det gikk så lenge man hadde massemediene under kontroll. Det har man ikke lenger, og det er kanskje noe av det viktigste som er skjedd i Russland. Det pågående, kritiske mediearbeidet fra russiske journalister var imponerende. Det var også tydelig at det var brysomt, for de stakkarene som skulle svare, ante ikke hvordan de skulle håndtere situasjonen.

Hvorfor gjør man slikt?

Her foreligger etter min mening et fenomen som går tilbake til tiden før revolusjonen. Det ble raffinert, og dessuten ble det enerådende, i den kommunistiske perioden. Men det er i en solid russisk tradisjon, og de som skal forhandle med russere, får alltid brynt seg på det. Jeg skal forsøke å forklare det, selv om det blir litt omstendelig.

Utgangspunktet er at russisk har to ord for sannhet, og to ord for løgn. Det er ikke tale om nyanser, de har svært forskjellig betydning. Det ene ordet for sannhet kjenner også dere som ikke kan, eller som tror at dere ikke kan russisk: det heter Pravda. Det er den politiske sannhet, og den kan som kjent tøyes litt iblant.

Det andre ordet er istina, og det er den religiøse sannhet. Bibelordet "Sannelig, sannelig sier jeg Eder" må avledes av istina; den som avledet det fra pravda, ville få selv den barskeste gammelkommunistiske ateist til å fryse på ryggen. Og å si at avisen Pravda bringer - eller bragte - istina i sine spalter, ville bli like ille.

Det vanlige ordet for løgn er "lozj". En ektemann som kommer hjem klokka tre om morgenen med leppestift på skjortesnippen og kløremerker på ryggen og sier at han har vært i bridgelag, han gjør seg antagelig skyldig i "lozj", altså direkte, uetisk løgn.

Det andre ordet, vranjå, er uoversettelig. Det har valør av skipperskrøne, men det har en sosial konnotasjon og enda mer en sosial funksjon, og den innebærer at en som slår stort på, ikke må konfronteres med en påstand om at han ikke står til troende. Den som gjør det, eller på annen måte markerer at han ikke tror på det som blir sagt, har begått et alvorlig sosialt feilgrep.

Det klassiske eksemplet på en som ikke har skjønt dette, er den elskelige, men naive fyrst Mysjkin, hovedpersonen i Dostojevskijs roman "Idioten". I en samtale med den ulidelige skrytepaven general Ivolgin får han høre at Ivolgin, som 12-åring, traff Napoleon i Moskva i 1812, og forklarte ham at dette ikke var noe blivende sted og at han burde trekke seg tilbake til Frankrike. Det var årsaken til at Napoleon pellet seg hjem.

Mysjkin klarer ikke å la være å antyde at han ikke helt tror på dette, og neste dag får han et rasende brev fra generalen, som føler seg trakassert fordi Mysjkin har fornærmet ham. Det er altså Mysjkin som har tråkket feil, sosialt.

Det er litt mindre av dette i dagens Russland enn det var i Dostojevskijs. Men tendensene er der, og de gjør det svært vanskelig når man skal forhandle med russere. For det hender at ting skifter, og at noe man er blitt enige om, eller tror man er blitt enige om, ikke står skrevet i stein allikevel.

Det foreløpig seneste eksemplet i de norsk-sovjetiske forbindelser henger sammen med "Kursk". For det ble jo litt lettere å samarbeide siden det var klart for alle, også russiske militære, at det var behov for redningsassistanse.

Det ble så klart at da statsminister Kasianov var her for en måned siden, ble det enighet om et memorandum om redningsaksjoner i Barentshavet. En tjenestemann i norsk DU betegnet det som banebrytende, og for så vidt er det, for det omfatter også militære installasjoner, og ubåter er spesielt nevnt.

Men etter det er det kommet spesifikke russiske direktiver som er meget strenge, med bl.a. pålegg om sanitær inspeksjon av fartøyer og visum for utenlandske mannskaper som skal inn i russisk område. Under en nødsutrykning kan jo slikt bli vrient, for å si det forsiktig. Og den som

har holdt på litt med Sovjetunionen, vil kjenne igjen disse bestemmelsene som et "sovjetisk" dokument - med innslag av ting som sitter i veggene.

Det er memene som taler. Det er general Ivolgin som forsikrer oss om at han vil ha samarbeide i nødssituasjoner så redningsmannskaper kan komme hurtigst mulig frem, men samtidig forklarer oss at de må ha visa som det tar et par dager å utstede, og en sanitærinspeksjon som det tar en dag eller så å gjennomføre. Og vi risikerer å fornærme ham hvis vi sier at disse to tingene ikke kan forenes.

De samme memene, her litt mer politiske, taler også i Russlands forhold til andre naboer: Estlands utenriksminister Tomas Ilves fortalte under sitt besøk i Oslo i forrige uke om et kullkastet samarbeidsprosjekt i form av en hurtigbåtrute mellom den vestrussiske byen Pskov og den estiske byen Tartu. Esterne foreslo det. Myndighetene i Pskov var interessert, men sentralmyndighetene i Moskva satte foten ned. Begrunnelsen var at man ikke kunne ha tollstasjon på en innlandsvannvei. Esterne svarte, med litt smale lepper, at forbindelsen Pskov-Tartu, som går på et nettverk av elver og innsjøer, nå er en internasjonal vannvei mellom to byer i hver sin selvstendige stat, ikke lenger en innlandsvannvei. Men det ble ingen båtrute allikevel. Forandringer tar tid, ikke minst i Russland.

En ting har glimret ved sitt fravær under "Kursk". Russisk humor kan være ganske røff, og på nettstedet www.anekdot.ru <<http://www.anekdot.ru>> . kan man daglig finne ti nye vitser - og det er til og med noen få av dem som ikke er grovere enn at jeg kunne ha brukt dem her, men ellers er det stort sett muligheter til å få lære mange russiske ord som ikke står i litteraturpensum. I august og september var det noen av oss som speidet etter den første ubåtvitsen, og den kom ikke. Tragedien var for stor, og traumet for dypt, til at det gikk an å spøke med slikt.

Det nærmeste man kom, etter brannen i det store TV-tårnet i Ostankino i utkanten av Moskva, var å si at årsaken til brannen var at det hadde kollidert med et utenlandsk ukjent TV-tårn.

Og så var det en til, som sier alt: Hvor dypt er Russland sunket i august:
Svar: 648 meter. ??? Tårnet i Ostankino, 540 meter, og "Kursk" ligger på 108 meter. Til sammen 648 meter.

Og det blir naturligvis mye når man legger sammen. Legger sammen alt som er skjedd - ikke bare i august, men i de siste 10-15 årene. General Lebed, der han sitter i Krasnojarsk, hevder at den russiske hær i dag ikke har mer enn 10 000 soldater som kan settes inn i kamp, og et anslag, publisert i fjor, går ut på at luftforsvaret ikke har råd til mer enn 25 flytimer pr. mann pr. år. Minimum i vestlige lands forsvar er 200 timer i året, hvis de oppgaver jeg har sett, stemmer. Russland bruker i dag 4,5 prosent av sitt BNP til forsvaret, og det kan virke som de får lite forsvar for pengene. Slik infrastrukturen er i hele samfunnet, er det tenkelig at de burde bruke pengene annerledes. Men det forutsetter at de får skikk på en økonomi som er temmelig skeiv.

Og det er en helt annen, og mye lengre historie. Ikke spesielt oppmuntrende, den heller.